

.....

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА; ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ

.....

УДК 342.7

В. Ю. Пряміцин

викладач кафедри публічного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Д. О. Величко

студентка кафедри публічного права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПНОСТІ ПРАВА НА ВИЩУ ОСВІТУ ДЛЯ ОСІБ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

У дослідженні ми розкриваємо поняття доступності реалізації права на вищу освіту для осіб з інвалідністю. У процесі дослідження виділяємо найголовніші проблеми в забезпеченні державою належних умов для реалізації принципу рівності в здобутті освіти (зокрема, осіб з обмеженими можливостями). Аналізуючи міжнародний і вітчизняний досвід, знаходимо шляхи вирішення цих проблем.

Ключові слова: право на вищу освіту, інклюзія, інтегроване навчання, особа з інвалідністю, рівність у реалізації прав.

Постановка проблеми. Враховуючи всі процеси, які відбуваються в сучасному суспільстві, зокрема й процеси глобалізації, з кожним роком роль вищої освіти в реформуванні суспільства та держави збільшується. Сьогодні доступність вищої освіти є одним із пріоритетних питань державної політики України. І не дивно, що зараз проводиться реформування освіти загалом, адже високий рівень знань і професійної підготовки допомагає формуванню в громадян свідомого суспільного вибору.

Сьогодні вища освіта є досить вагомим чинником впливу на формування або зміну соціальної структури суспільства. Крім того, вона є чинником мобільності, що дозволяє особі адаптуватися в суспільстві. Це стосується кожного без винятку. Зазвичай особи з особливими потребами навчаються вдома чи в спеціальних закладах, адже сьогодні найпоширенішими

видами освіти для студентів з особливими потребами є індивідуальна, дистанційна й екстернатна освіта. Таке ізольоване навчання спричиняє низку негативних наслідків, що в подальшому можуть відобразитися на всіх сферах життя людини, адже це може обмежити особу в реалізації її здібностей і талантів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання доступності права на вищу освіту для осіб з особливими потребами вивчали такі закордонні науковці, як: Дж. Холл, Т. Тінклін, та українські дослідники: О. Мельничук, М. Талан. Зазначимо також основоположну роботу щодо принципів права С. Погребняка.

Однак в Україні ще не було проведено дослідження права на вищу освіту осіб з особливими потребами з погляду принципу доступності вищої освіти.

Мета статті – аналіз досвіду закордонних країн, міжнародної практики й українських реалій у сфері забезпечення

доступності права на вищу освіту для осіб з особливими потребами.

Виклад основного матеріалу. Політика України щодо модернізації вищої освіти та відповідності її світовим ідеям спрямована на створення нової філософії освіти, згідно з якою центром стане особистість. Формування освіченого суспільства є, безперечно, головним завданням освіти, зокрема вищої. На нашу думку, одним із найважливіших принципів реалізації права на вищу освіту є її доступність, що передбачає абсолютну доступність для всіх незалежно від соціального становища, територіальну (фізичну) доступність, доступність для осіб з особливими потребами, доступність за допомогою онлайн-освіти, доступ до вступу через зовнішнє незалежне оцінювання (успішність складання).

У зв'язку з інтеграцією України до Європейського Союзу потрібні зміни в забезпеченні загальнодоступності вищої освіти, а особливо для осіб з обмеженими можливостями. Європейське суспільство помітно змінює орієнтацію в напрямі демократії й толерантності, що зумовлює нагальну потребу модернізації освіти, оскільки вона повинна відповідати потребам суспільства, що постійно змінюється.

Згідно зі ст. 24 Конституції України, всі громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Ч. 2 ст. 53 Конституції України встановлює, що «держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» [1]. Відповідно до рішення Конституційного Суду України, «доступність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту <...> означає, що нікому не може бути відмовлено у праві на освіту, і держава має створити можливості для реалізації цього права» [7]. Отже, відповідно до закону, право на освіту є невідчужуваним для всіх без винятку, а його порушення (незабезпечення реалізації даного права для осіб з обмеженими можливостями) матиме дискримінаційний характер, що порушує ст. 24 Конституції України. Отже, особи з обмеженими можливостями мають здобувати освіту належний рівня, як всі інші громадяни.

Також варто наголосити на тому, що Президент України підписав закон, яким заборонив термін «інвалід», замінивши його на «особа з інвалідністю». Дана зміна є першим кроком до сприйняття «особливих» як рівних зі «звичайними» громадянами та проявом толерантності. Згідно з вищезгаданим документом, були внесені зміни до 37 законів України [8].

2018 р. доступність здобуття вищої освіти для осіб з особливими потребами на рівні вступу до вищих навчальних закладів забезпечено Міністерством освіти і науки України через встановлення в Умовах прийому на навчання до закладів вищої освіти України у 2018 р. позитивної дискримінації для осіб з інвалідністю, а саме надання можливості для вступу за квотою та можливості переведення на бюджет осіб з інвалідністю I, II груп і дітей з інвалідністю віком до 18 років, інвалідів-чорнобильців [9].

Законодавче закріплення поваги та рівності осіб з інвалідністю та встановлення позитивної дискримінації під час вступу є першими кроками на шляху забезпечення права на вищу освіту та його доступності для даних осіб. Проте, крім законодавчого закріплення доступності права на вищу освіту для осіб з інвалідністю, необхідно також організувати комплекс заходів з інтеграції цих осіб у вищу освіту та професійне середовище. Дослідження думки студентства в межах проведеного нами соціологічного опитування вказує на те, що тільки 30% студентів вважають, що вища освіта для осіб з особливими потребами доступна. Половина опитаних вважають, що вища освіта для осіб з інвалідністю є частково доступною, а 10% така освіта вбачається недоступною. На нашу думку, щоб вирішити ці проблеми, варто звернутися до досвіду Німеччини та Шотландії, а також до міжнародної практики.

Зокрема, у відомому дослідженні «Студенти-інваліди та вища освіта» Дж. Холла та Т. Тінкла на основі глибинних інтерв'ю зі студентами з обмеженими функціональними можливостями було продемонстровано досвід Шотландії у сфері різних аспектів інтегрованого навчання. У питаннях матеріального забезпечення студенти з обмеженими функціональними можливостями

мають право на отримання виплат «для покриття витрат на оплату екзаменів, купівлю недорогого обладнання, спеціальні допомоги на купівлю цінного обладнання, а також кошти на оплату немедичної індивідуальної допомоги персонального асистента». Необхідною умовою функціонування кожного вищого навчального закладу в Шотландії, за рішенням Шотландської ради з фінансування вищої освіти, є спеціальне обладнання та координатори з питань інвалідності в кожному інституті [15, с. 118]. На жаль, Україна не надає жодної із зазначених гарантій для студентів, окрім виплати соціальної допомоги для студентів з особливими потребами, проте підкреслимо, що ці виплати недостатні для повного забезпечення.

Важливим чинником забезпечення психологічного складника доступності вищої освіти для осіб з особливими потребами є інформованість персоналу та ставлення одногрупників. У нашій країні досить часто особи з інвалідністю стикаються з байдужістю та неадекватною поведінкою як викладачів, так і студентів. Цю проблему ефективно вирішує німецька практика через Німецьку спілку взаємодопомоги студентів. Її спеціальний відділ консультує абітурієнтів-інвалідів із різних питань, що в них виникають. У деяких вищих навчальних закладах функціонують студентські об'єднання, учасники яких (студенти-інваліди та студенти, які не мають інвалідності) спільними зусиллями вирішують повсякденні проблеми. Спілки взаємодопомоги студентів (Studentenwerke) надають всебічну підтримку студентам у соціальній, фінансовій, культурній сферах. До їхньої компетенції належить також організація й експлуатація студентських їдалень і кафетеріїв. Вони є свого роду консультивними центрами з усіх питань студентського життя, а також беруть на себе зобов'язання стосовно підтримки студентів-інвалідів. Кожен студент робить внесок у фінансування спілки, сплачуючи його за семестр (Semesterbeitrag) [10, с. 23]. Вважаємо, що необхідно ввести посаду координаторів із питань інвалідності в кожному вищому навчальному закладі, які мають проводити просвітницьку роботу саме

серед представників органів студентського самоврядування та студентських профспілок для того, щоб студенти взяли на себе громадянську відповідальність за побудову інтегрованої вищої освіти в студентському середовищі. Саме активна взаємодія держави та громадянського суспільства може і повинна впливати на забезпечення доступності вищої освіти як основоположного принципу життя суспільства.

Міжнародна практика істотно впливає не лише на створення та запозичення різних проектів на підтримку освіти для обдарованих дітей, а й впливає на формування «особливої» освіти загалом, є підґрунтям для її розвитку в Україні.

Принцип загальнодоступності освіти та забезпечення права кожного на освіту продукують також акти Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН), які визначають правовий статус окремих категорій населення. Насамперед це Всесвітня декларація прав людини [2], Конвенція про права інвалідів [3], Конвенція про права дитини [4], Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти [5], Саламанська декларація [6] тощо.

Положення Всесвітньої декларації про вищу освіту для XXI ст.: підходи і практичні заходи 1998 р. проголошують прагнення світової спільноти до розвитку доступності вищої освіти через розширення спектра безкоштовних освітніх послуг з урахуванням забезпечення потреби поновлення знань протягом усього життя людини [11, с. 7]. Принцип доступності права на вищу освіту для кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку гармонізує з положеннями Конвенції ООН про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14 грудня 1960 р. [5]. Зі змісту цієї Конвенції зрозуміло, що зниження чи порушення рівності відносин у сфері вищої освіти виражається в закритті для будь-якої особи або групи осіб доступу до освіти будь-якого ступеня чи типу, обмеження освіти нижчим рівнем, створення чи збереження окремих систем освіти або навчальних закладів, у становищі, несумісному з гідністю людини, в яке ставиться будь-яка особа або група осіб.

Основою інклюзії є невід'ємне право людини на здобуття освіти, що проголошується у Всесвітній декларації прав людини 1948 р., в якій зазначається: «Кожна людина має право на освіту <...> освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод» [2]. Держава, яка визнає цей міжнародний нормативно-правовий акт, зобов'язується забезпечити всіх громадян можливостями для реалізації їхнього права на освіту, зокрема й осіб з інвалідністю.

У Конвенції про права дитини зазначено, що держави-учасниці мають сприяти поширенню інформації про методи реабілітації, загальноосвітньої та професійної підготовки [4]. Так, у ст. 23 зазначено, що дитина з особливими освітніми потребами повинна мати «доступ до освіти, виховання, медичного обслуговування, реабілітаційних послуг, професійної підготовки, максимально можливої соціальної інтеграції та індивідуального розвитку, включаючи його чи її культурний та духовний розвиток».

Кожна держава має сприяти здобуттю початкової, середньої та вищої освіти, зробити її доступною для всіх на основі врахування інтелектуальних здібностей, а також має створити всі умови для уникнення дискримінації осіб з особливими потребами та дотримання положень Конвенції про права інвалідів. Також цей документ наголошує на тому, що особи з інвалідністю мають право відповідно зі своїми можливостями здобувати професійну підготовку та працювати [4].

У сучасному світі є дві найпоширеніші системи освіти для осіб з особливими потребами – інтегроване навчання й інклюзивна освіта. Інклюзивним навчанням, відповідно до Саламанської декларації, визначають систему освітніх послуг, що базується на реалізації основного права осіб на освіту. Інтеграція, у свою чергу, дозволяє використовувати різні форми викладання, що значно впливає на покращення та спрощення процесу сприйняття студентами навчальної інформації [6].

Термін «інтеграція» означає входження однієї особи в суспільство (колектив) на постійній основі. Інтеграція передбачає

залучення осіб з особливими потребами в суспільство як повноправних його членів, що беруть активну участь у всіх головних сферах життєдіяльності. Виділяють два основні напрями інтегрованого навчання: навчання з корекційним напрямом (професійна підготовка) та виховання, спрямоване на освоєння особами з особливими потребами культурних і духовних цінностей. Особливістю інтегрованого навчання варто визначити те, що особа має пристосовуватися до вищого навчального закладу, на відміну від інклюзивного навчання. На даний момент в Україні проводиться експеримент з організації інтегрованого навчання осіб з обмеженими можливостями. У даному експерименті беруть участь 9 вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ) III–IV рівнів акредитації. Серед них Національний університет імені М.П. Драгоманова, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна й інші.

Інклюзія (у перекладі з англ. *inclusion* – утримувати, включати, містити, мати у своєму складі) створює та забезпечує всі можливості для повноцінної участі кожної людини в усіх сферах життя, гарантує освітню та соціальну безбар'єрність. Відповідно до цієї освітньої системи, саме вищий навчальний заклад створює всі необхідні умови для задоволення індивідуальних потреб людини. Можна визначити чотири елементи інклюзії: процес, визначення перешкод та їх подолання, присутність – участь – досягнення, спрямованість на ті групи молоді, які підлягають ризику виключення або обмеження в навчанні. Спираючись на Саламанську декларацію, можна стверджувати, що інклюзія – освіта для всіх. Отже, потрібен комплекс дій для забезпечення логічної, послідовної концепції реалізації права осіб з обмеженими можливостями на вищу освіту. Адже без вищої освіти неможлива професійна адаптація та забезпечення рівного доступу до права на працю.

За словами М. Талана, «входження України до єдиного європейського освітнього простору вимагає впровадження інклюзивної освіти в загальноосвітніх та вищих навчальних закладах. Адже повноцінне освітнє середовище стимулює

розкриття здібностей дітей з особливими можливостями та сприяє їх успішній суспільній інтеграції. Тож незабаром за партами в студентських аудиторіях поруч зі здоровими однолітками можна буде побачити й «особливих» [14, с. 15].

Проте є низка проблем, які гальмують процеси розвитку системи вищої освіти для осіб з особливими потребами в Україні. На її формування впливають такі чинники, як паралельне, а не поступальне втілення ідеї інтегрованого навчання на трьох рівнях системи освіти: дошкільна, середня та вища освіта; відсутність безбар'єрної архітектури та транспорту, адаптованих до потреб студентів з обмеженими можливостями джерел інформації; відсутність належного кваліфікаційного рівня викладачів; відсутність відповідної довузівської підготовки та процесу адаптації й реабілітації. Негативним наслідком невирішення даних проблем є той факт, що сьогодні в Україні лише 2% абітурієнтів з обмеженими можливостями мають змогу вступити до бажаного вищого навчального закладу. Окрім того, для забезпечення можливості «особливих» студентів здобувати якісну вищу освіту потрібно вирішити й такі проблеми, як вибір форми навчання (денна, заочна, дистанційна), підбір методик і технологій навчання, наявність соціально-психологічного супроводу в процесі навчання, індивідуальний підхід, сприяння в майбутньому працевлаштуванні за обраною спеціальністю.

О. Мельничук підкреслює, що одне лише формальне проголошення рівності недостатнє для гарантії здійснення права людини на вищу освіту. Практика життя показує, що формальна рівність повинна забезпечуватися створенням умов фактичної рівності. Адже процес реалізації права на вищу освіту залежить безпосередньо від особистих задатків, здібностей людини, інших умов, які в усіх неоднакові. Отже, життя потребує їх «вирівнювання» шляхом запровадження спеціальних заходів державної підтримки, яка виражається в запровадженні пільг для вступу окремих громадян до вищих навчальних закладів. Встановлення цих пільг зумовлене об'єктивними потребами, оскільки такі особи не можуть на рів-

них умовах конкурувати з іншими. Таке явище в праві називається позитивною дискримінацією. Отже, принцип рівності умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку, що закріплений у Законі України «Про вищу освіту», необхідно розуміти як таку засаду, що забезпечує всім рівні можливості для здобуття освіти, зокрема й «вирівнювання» об'єктивно наявних відмінностей між людьми, які створюють перешкоди для рівної конкуренції з іншими [12, с. 47].

Необхідно забезпечити доступність вищої освіти для осіб з особливими потребами через конкретні новітні методики, що запропоновані суспільству європейською спільнотою та сучасними науковцями: дистанційна освіта, заочна освіта, екстернат, медіаосвіта тощо. Принцип доступності вищої освіти, крім іншого, забезпечується застосуванням дистанційних технологій навчання, організацією навчання на дому осіб, які за медичними показаннями не можуть відвідувати заняття в навчальному закладі тощо.

У сучасній інтерпретації принцип недискримінації означає заборону необґрунтованого різного (іншого) ставлення до осіб, які перебувають в однаковій ситуації, або єдиного (однакового) підходу до осіб, які перебувають у різних ситуаціях [13, с. 87]. Тобто, на нашу думку, головне у вищій освіті – доступність освітньої і професійної підготовки всіх здібних і тих, хто має мотивацію й адекватну підготовку для здобуття вищої освіти.

Висновки і пропозиції. Для досягнення бажаного спочатку потрібно створити умови для реалізації особами з особливими можливостями права на вищу освіту: забезпечити вищі навчальні заклади спеціальним обладнанням і пандусами, скласти освітню програму для «особливих» студентів, підготувати висококваліфікованих викладачів, вжити заходів для морально-психічної підтримки студентів. Також великою перешкодою є неготовність «здорової» частини суспільства до навчання з «особливими» студентами, і поки є цей бар'єр у психології суспільства, провадження інклюзивного навчання буде неможливим.

Тому тут потрібне зацікавлення всього суспільства у вирішенні поставленої проблеми. Важливо усвідомлювати, що спочатку надання вищої освіти, а потім надання робочого місця особі з інвалідністю позитивно вплине як на соціальний розвиток суспільства, так і на економічний розвиток країни, оскільки відсоток працюючого населення збільшиться. Тому треба докласти зусиль для подолання зазначених проблем у реалізації права осіб з інвалідністю на вищу освіту.

У разі усвідомлення рівності як моральної засади, виведеної в ранг принципу права, у суспільстві буде закладено підґрунтя для вирівнювання неоднакових умов життя людини. Тобто різні стартові можливості людей, зумовлені об'єктивними причинами, мають відкоригувати суспільство та держава. Тому треба запровадити пільги для відповідної категорії населення під час вступу до вищого навчального закладу, ввести посади координаторів із питань інвалідності в кожному вищому навчальному закладі, надавати пільгові кредити для здобуття вищої освіти, запроваджувати заходи соціального забезпечення, створювати альтернативні механізми для здобуття освіти (самоосвіта, дистанційна, екстернат тощо), проводити просвітницьку роботу серед представників органів студентського самоврядування та студентських профспілок для того, щоб студенти взяли на себе громадянську відповідальність за побудову інтегрованої вищої освіти в студентському середовищі. Саме активна взаємодія держави та громадянського суспільства може і повинна впливати на забезпечення доступності вищої освіти як основоположного принципу життя суспільства.

Список використаної літератури:

1. Конституція України, ухвалена на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141
2. Загальна декларація прав людини: міжнародний документ від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/rada/show/995_015.
3. Загальна декларація про права інвалідів: міжнародний документ від 9 грудня 1975 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_117.
4. Конвенція ООН про права дитини, ратифікована постановою ВР від 27 лютого 1991 р. № 789-XI. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
5. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти: міжнародний документ від 14 грудня 1960 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174.
6. Саламанська декларація прийнята Всесвітньою конференцією з освіти людей з особливими потребами від 7–10 червня 1994 р. URL: <http://www.notabene.ru>.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень ч. 3 ст. 53 Конституції України від 4 березня 2004 р. №-рп/2004. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v005p710-04>.
8. Проект закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо соціального захисту осіб з інвалідністю). URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62275.
9. Умови прийому на навчання до закладів вищої освіти України в 2018 р.: наказ Міністерства освіти і науки України від 13 жовтня 2017 р. № 1378. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha/vstup-2018/veliky-umovi/2-umovi.pdf>.
10. Васильева Н. Абитуриент с инвалидностью: где и как получить высшее профессиональное образование: справочник для абитуриентов с инвалидностью. М.: ЗАО «Физкультура, образование, наука», 2006. С. 23–24.
11. Кирилловых А. Новое образовательное законодательство: базовые правовые институты и новации. Адвокат. 2013. № 2. С. 5–19.
12. Мельничук О. Принципи освіти в механізмі реалізації права людини на освіту. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2012. № 5. С. 44–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2012_5_7.
13. Погребняк С. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків: Право. 240 с.
14. Талан М. «Особливі» діти в школах і вузах. Соціальний захист. 2008. № 11. С. 14–15.
15. Холл Дж., Тинклин Т. Студенты-инвалиды и высшее образование. Журнал исследований социальной политики. 2004. Т. 2. № 1. С. 117–118.

Прямыцын В. Ю, Величко Д. О. Обеспечение доступности права на высшее образование для лиц с особенными потребностями

В исследовании мы раскрываем понятие доступности реализации права на высшее образование для лиц с инвалидностью. В процессе исследования выделяем самые главные проблемы в обеспечении государством надлежащих условий для реализации принципа равенства в получении образования (включая образование лиц с ограниченными возможностями). Анализируя международный и отечественный опыт, находим пути решения этих проблем.

Ключевые слова: право на высшее образование, инклюзия, интегрированная учеба, лицо, с инвалидностью, равенство в реализации прав.

Pryamycin V., Velychko D. Providing access to the right to higher education for persons with special needs

In the study, we disclose the concept of accessibility of the right to higher education for persons with disabilities. In the course of the study, we highlight the main problems in providing the state with proper conditions for the implementation of the principle of equality in education (including persons with disabilities). Analyzing international and domestic experience, we find ways to solve these problems.

Key words: right to higher education, inclusion, integrated training, person with disabilities, equality in realization of rights.